

<http://dx.doi.org/10.16926/sit.2021.04.31>

Marek KAZIMIERCZAK*

<https://orcid.org/0000-0002-0055-7568>

Mateusz ROZMIAREK**

<https://orcid.org/0000-0002-5955-0790>

Krajoznawstwo w czasach zmian klimatycznych

Jak cytować [how to cite]: Kazimierzak M., Rozmiarek M. (2021): *Krajoznawstwo w czasach zmian klimatycznych*. Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe, t. 4, nr 4, s. 145–157.

Krajoznawstwo in times of climate change

Abstract

The classical model of ‘krajoznawstwo’ operating in Poland, based on tradition, scientific and social achievements as well as knowledge about the country or its region, should take into account the changes and processes occurring in the world of globalised mass tourism entangled in the system and pro-growth ideology. The aim of the article is to justify the thesis that ‘krajoznawstwo’ – as a kind of applied environmentalism – brings a new, cognitive and axiological critical perspective to the conceptualisation of sightseeing tourism. The first part of the article – „Sightseeing in the unsustainable world of tourism” – focuses on the terminological distinction between the terms ‘krajoznawstwo’ and ‘tourism’ as well as the social functions of ‘krajoznawstwo’ and addresses the uncontrolled, yet criticism-inducing, growth of tourism. The second part of the article – „Towards sustainable sightseeing tourism” – will be a discussion of the reorientation of ‘krajoznawstwo’ towards sustainability, which is supposed to open new perspectives for sightseeing tourism in the struggle to achieve sustainable development goals. ‘Krajoznawstwo’ has an important role to play in the ongoing debate on climate change and, more broadly, on the ecological crisis associated with the destruction of natural and cultural heritage in the age of the Anthropocene.

Keywords: krajoznawstwo, sightseeing, tourism, sustainable development, climate change.

* dr hab. prof. AWF; Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu, Zakład Turystyki Sportowej; e-mail: kazimierzak@awf.poznan.pl

** dr; Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu, Zakład Turystyki Sportowej; e-mail: rozmiarek@awf.poznan.pl

Streszczenie

Funkcjonujący w Polsce klasyczny model krajoznawstwa, bazujący na tradycji, dorobku naukowym i społecznym, a także oparty na wiedzy o kraju lub jego regionie, powinien uwzględniać zmiany i procesy zachodzące w świecie zglobalizowanej turystyki masowej, uwikłanej w system i ideologię pro wzrostową. Celem artykułu jest uzasadnienie tezy, iż krajoznawstwo – jako rodzaj ekonoznawstwa stosowanego – wnosi nową, krytyczną perspektywę poznawczą i aksjologiczną do konceptualizacji turystyki krajoznawczej. Część pierwsza artykułu – „Krajoznawstwo w niezrównoważonym świecie turystyki”, skupia się na terminologicznym rozróżnieniu pojęć „krajoznawstwo” i „turystyka” oraz społecznych funkcjach krajoznawstwa i odnosi się do niekontrolowanego, a jednocześnie wywołującego falę krytyki, wzrostu turystyki. Część druga artykułu – „W kierunku zrównoważonej turystyki krajoznawczej”, stanowić będzie dyskusję o reorientacji krajoznawstwa na zrównoważenie, która ma otwierać nowe perspektywy dla turystyki krajoznawczej w walce o osiągnięcie celów zrównoważonego rozwoju. Krajoznawstwo w swych działaniach ma bowiem ważną rolę do odegrania w toczącej się debacie wokół zmian klimatycznych, a szerzej – kryzysu ekologicznego, który wiąże się z niszczeniem dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego w dobie antropocenu.

Słowa kluczowe: krajoznawstwo, zwiedzanie, turystyka, zrównoważony rozwój, zmiana klimatu.

Wprowadzenie

Konwencjonalny model krajoznawstwa funkcjonujący od dawien dawna w Polsce, oparty na wiedzy o kraju (zazwyczaj ojczystym) lub jego regionie, bazujący na tradycji i dorobku zarówno nurtu naukowego, jak i społecznego, nie może nie uwzględniać zmian i procesów zachodzących w świecie zglobalizowanej turystyki masowej uwikłanej w system i ideologię pro wzrostową. Branża turystyczna jako całość jest zainteresowana szeroko pojętym wzrostem, a nie zrównoważonym rozwojem, co nie jest czymś wyjątkowym, gdy weźmiemy pod uwagę cały sektor przemysłowy. Wzrost turystyki, będący dzisiaj podstawą aspiracji rozwojowych wielu społeczeństw o niskich i wysokich dochodach, ujawnia całą dramaturgię funkcjonowania turystyki w sytuacji kryzysu ekologicznego w wymiarze tak lokalnym, jak i regionalnym. Niedawne badanie opublikowane w „Nature Climate Change” wskazuje, że turystyka dostarcza 8% wszystkich gazów cieplarnianych, uwzględniając związany z nią transport i konsumpcję żywności [18]. W świetle bezprecedensowego kryzysu wywołanego pandemią COVID-19 wielu wzywa do opracowania nowych strategii i podejść do turystyki wrażliwej pod względem środowiskowym i społecznym. Pytanie, czy destynacje walczące o szybkie ożywienie gospodarcze wezmą poważnie pod uwagę kryzys klimatyczny i opracują środki naprawcze w kierunku odporności ekologicznej i społecznej, pozostaje nadal bez odpowiedzi. Wiele przemawia za tym, że będzie to, jak dotychczas „business-as-usual”, a zatem kontynuacja procesu w duchu neoliberalnej globalizacji, dla której wzrost gospodarczy jest główną miarą cywilizacyjnego rozwoju.

W toczącym się dyskursie wokół problemu nierównoważonej turystyki, zbyt rzadko uwzględniany jest fakt, że jej negatywny wpływ na środowisko naturalne stale rośnie w wartościach bezwzględnych, i że ma wymiar globalny. Postępujące zmiany, spowodowane ocieplaniem się klimatu na świecie, przekonują w coraz większym stopniu do uznania „turystyki krajoznawczej” za „turystykę ostatniej szansy”. W tym przypadku popyt na taką formę turystyki opierałby się na pragnieniu zobaczenia najbardziej narażonych na utratę atrakcyjności przyrodniczej miejsc, np. lodowców, raf koralowych czy zagrożonych gatunków, zanim całkowicie znikną lub zostaną bezpowrotnie zmienione. Paradoks polega na tym, że turyści często w pogoni za znikającymi na ich oczach atrakcjami pokonują duże odległości, w sposób nadzwyczajny przyczyniając się do zwiększenia emisji gazów cieplarnianych.

W turystyce wysoka liczba odwiedzających i wydatki na turystykę są prawie zawsze uważane za dobre z punktu widzenia polityki lansowanej przez władze krajowe, mimo że rośnie świadomość nieadekwatności wielu ekonomicznych mierników konsumpcji, które nie mierzą jej skutków dla środowiska. Występuje przytłaczająca tendencja do utożsamiania wzrostu z dobrobytem, a używając PKB jako miary, czy to według podmiotu politycznego, czy per capita, istnieje domniemane założenie, że każda działalność gospodarcza jest dobra [11]. W ten sam sposób organizacje, takie jak Światowa Organizacja Turystyki (ang. UNWTO – World Tourism Organization), Światowa Rada ds. Podróży i Turystyki (ang. WTTC – World Travel & Tourism Council) oraz wiele krajowych i regionalnych organizacji turystycznych nadal przedstawiają dane liczbowe dotyczące wzrostu liczby przyjazdów międzynarodowych turystów oraz wkładu gospodarczego podróży i turystyki bez szerszej oceny ich społeczno-kulturowych kosztów i wpływu na środowisko przyrodnicze. Powszechnie zakładanym i uznawanym za oczywistość jest przekonanie, że im więcej podróżujemy, tym lepiej dla dobrego samopoczucia zarówno jednostki, jak i zbiorowości [1].

Rozumiejąc dynamiczną złożoność świata, zaczęliśmy zdawać sobie sprawę, że zmienia się on w sposób nieliniowy, a dynamika populacji (np. wzrost, starzenie się, migracja), postęp technologiczny, restrukturyzacja gospodarki czy zmiana klimatu ma swoje odzwierciedlenie w branży turystycznej. Zatem i krajoznawstwo predestynowane do rozpowszechniania wiedzy o własnym kraju poprzez organizowanie aktywności turystycznej, ukierunkowanej na ochronę i zachowanie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, wymaga elastycznego dostosowania do realiów społeczno-ekologicznych. Wiąże się to z pytaniem, w jakim kierunku oraz stopniu krajoznawstwo będzie podążać, aby przyczynić się do podniesienia bezpieczeństwa i jakości życia głównych jej aktorów. Potrzeba zmiany myślenia o negatywnych skutkach turystycznej ekspansji spod znaku turystyki krajoznawczej, wydaje się zasadna bardziej niż kiedykolwiek, jeśli mamy zapewnić nowy i bardziej sprawiedliwy porządek globalny oraz uniknąć dalszej dewastacji i zniszczenia Ziemi.

Aktywności zmierzającej do realizacji celów krajoznawczych określanej mianem turystyki krajoznawczej, która w swym zakresie oddziaływania obejmuje poznawanie zasobów i walorów przyrodniczych, w tym ukształtowanych bez ingerencji człowieka (osobliwości flory i fauny, a także zasobów geologicznych i walorów dziewiczego krajobrazu) oraz zasobów i walorów poza przyrodniczych, czyli ukształtowanych przez człowieka (określanych jako antropogeniczne) [28], nie może być obojętny stan ich postępującej degradacji. Dla turystyki krajoznawczej zorientowanej na celach zrównoważonego rozwoju oznacza to sytuację, kiedy bycie odpowiedzialnym turystą idzie w parze z troską o zachowanie atrakcji krajoznawczych dla następnych pokoleń turystów. Z tego względu badacze zajmujący się krajoznawstwem obecnie dokonują już podziału przyrodniczych walorów krajoznawczych, genetycznie związanych ze środowiskiem przyrodniczym, ze względu na stopień ingerencji człowieka w ich powstanie [17], poddając pod szczególną opiekę najbardziej zagrożone obszary.

Celem artykułu jest uzasadnienie tezy, iż krajoznawstwo jako rodzaj ekonoznawstwa stosowanego wnosi nową, krytyczną perspektywę poznawczą i aksjologiczną do konceptualizacji turystyki krajoznawczej. Krajoznawstwo w swych działaniach kształcących, wychowawczych i uświadamiających, zorientowane na dobra unikatowe, wymagające ochrony i zachowania dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, ma swoją rolę do odegrania w toczącej się debacie wokół zmian klimatycznych, a szerzej kryzysu ekologicznego, który w dobie antropocenu nie oszczędza dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego.

Krajoznawstwo w niezrównoważonym świecie turystyki

Krytyczne rozważania nad współczesnym krajoznawstwem wynikają z teoretycznego rozpoznania dorobku akademickiego poświęconego jego znaczeniu. Geneza definiowania tego pojęcia sięga początków XX wieku, choć przyjmuje się, że pierwszy raz to określenie pojawiło się w XVII wieku w dziełach uznawanego za odkrywcę krajoznawstwa filantropijnego Jana Amosa Komeńskiego [9]. Jednej z pierwszych prób wyjaśnienia terminu „krajoznawstwo” podjął się Ludomir Sawicki, określając je w 1909 roku jako dział geografii szukający zrozumienia krajobrazu, a także ruch społeczny [26]. Kolejne definicje, w zależności od czasu powstania, wskazywały na ekspansywność zjawiska i akcentowały różne formy i aspekty działalności krajoznawczej. Współczesna dyskusja stanowi w gruncie rzeczy kontynuację toczącej się od lat debaty nad konceptualizacją krajoznawstwa, choć ma dzisiaj znacznie szerszy rezonans społeczny, zwłaszcza w środowisku badaczy akademickich, uwzględniających w swych analizach wysoką złożoność zjawiska. Jeszcze w latach 70. i 80. krajoznawstwo opisywano za pomocą takich kategorii, jak zbiór wiedzy, gromadzenie wiedzy lub popularyzacja wiedzy (dotycząca własnego regionu, wędrowek, wycieczek), ruch społeczny

czy zachowanie dziedzictwa [27]. Dziedzictwo może w pewnym sensie stanowić synonim waloru krajoznawczego [19], gdyż definiowane jest jako spuścizna przekazywana z pokolenia na pokolenie, zarówno niematerialne formy kultury (filozofia, sztuka, folklor, tradycja, literatura), jak i miejsca i obiekty tak kulturowe, jak i przyrodnicze [21]. W latach 90. po raz pierwszy pojęcie krajoznawstwa połączono z turystyką [16], z którą dziś jest powszechnie kojarzone, choć jego działalność nierzadko dotyczy działań odmiennych, niezwiązanych z uprawianiem turystyki. Terminologiczne rozróżnienie pojęć „krajoznawstwo” i „turystyka” unaocznia bowiem, iż pierwsze nie mieści się w kategorii „aktywności turystycznej” i nie jest tożsame z „turystyką krajoznawczą”, która jest znaczeniowo najbliższa niemieckojęzycznemu określeniu *Besichtigungstourismus* oraz anglojęzycznemu *sightseeing tourism*, a także *heritage tourism* rozpatrywanej w literaturze zachodniej w kategoriach turystyki poznawczej [9]. Poznawanie atrakcji krajoznawczych jest elementem wiążącym obie kategorie pojęciowe i warunkuje ich konceptualne wzajemne odniesienia. Choć działalność związana z krajoznawstwem obejmuje aktywności niezwiązane z uprawianiem turystyki [3], to jednak celowe organizowanie wyjazdów poznawczych w czasie wolnym, w przestrzeniach bliższych (region) i dalszych (kraj) pozostaje najbliższe intuicyjnemu i powszechnemu rozumieniu pojęcia „krajoznawstwo”. Jedną z najbardziej aktualnych definicji łączy krajoznawstwo z ruchem społecznym, działalnością kulturalną, ideami oraz postawami ludzi względem ich środowiska [22]. Okazuje się więc, że różne definicje krajoznawstwa powstałe w zupełnie innych czasach mają jeden stały element, którym jest ruch społeczny. Ten, rozumiany jako zbiorowe dążenia ludzi do realizacji wspólnego celu (w efekcie powoływania się na wspólną ideologię i posługiwania się zbieżnymi metodami działania), pozwala jednostce na poczucie przynależności do wspólnoty oraz identyfikowanie się z określonymi ideałami prezentowanymi przez grupę osób o podobnych przekonaniach [6]. Łączony z krajoznawstwem (jako ruch krajoznawczy) jest konsekwencją aktywności społeczeństwa w zakresie poznawania swojej okolicy oraz kraju, sprzyjającej zaspokajaniu potrzeb intelektualnych, kulturowych czy społecznych jednostek.

Badania nad zrównoważoną turystyką zakorzenione w moralnych i etycznych poglądach na temat tego, jak turystyka powinna się rozwijać, idą w parze z normatywnymi pytaniami o wartości i pożądane jego cele odwołujące się do promowania godności ludzkiej, praw człowieka i sprawiedliwości w polityce i praktyce turystycznej. Stąd też pojawia się pytanie: Co właściwie kryje się za stwierdzeniem, że dzięki uświadamiającym działaniom krajoznawstwa jako ruchu społecznego następuje skierowanie uwagi na dobra unikatowe, wymagające pilnej ochrony? Krajoznawstwo, będące ruchem społecznym nieukierunkowanym na działalność komercyjną, ze swej istoty jest predestynowane do popularyzowania wiedzy, ale także pobudzania i organizowania aktywności turystycznej, zorientowanej na dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe kraju czy regionu. Rozumienie

krajoznawstwa jako ruchu społecznego wiązane jest najczęściej z jego znaczeniem instytucjonalnym. Ruch krajoznawczy posiada określony system organizacji prac krajoznawczych w zakresie zbierania danych na potrzeby praktyki społecznej, a także skupia działaczy zainteresowanych takimi działaniami. Równie ważne jest jednak znaczenie funkcjonalne krajoznawstwa – interdyscyplinarne, pozwalające na dostrzeżenie szerokiego spektrum rzeczywistości w kontekście poznawania określonej przestrzeni oraz wynikające z postawy poznawczej bądź zainteresowań osobistych, a także znaczenie kulturowo-społeczne, obejmujące całokształt działalności poznawczej wraz z sumą wytworzonych wartości i jej wynikami, z naciskiem na rozpoznawanie wpływu w kontekście kulturowym.

Potrzeby społeczne odzwierciedlają się w funkcjach krajoznawstwa, spośród których najważniejsze to wychowawcza, kształceniowa, kulturowa i instrumentalna. Funkcja wychowawcza odnosi się bezpośrednio do czynników przygotowujących człowieka do życia w społeczeństwie. Bliskie tej funkcji jest nastawienie na propagowanie zrównoważonych zachowań w turystyce krajoznawczej. Krajoznawstwo jako „zadziwienie poznawanym światem” sprzyja odkrywczej percepcji świata i emocjonalnym przeżyciom, przeciwdziałając stereotypizacji doznań i atrofii potrzeb poznawczych, co jest typową dysfunkcją współczesnej turystyki [7]. Jawi się również jako ważny element równoważenia turystyki, dzięki jego działaniom uświadamiającym i skierowaniu uwagi na dobra unikatowe, wymagające ochrony [22]. Turystyka krajoznawcza kształtuje więc zachowania proekologiczne, przyczyniając się do uzyskiwania orientacji w otaczającej rzeczywistości przyrodniczej i społecznej, szczególnie wtedy, gdy ta rzeczywistość niesie z sobą poważne zagrożenia dotyczące kraju, regionu i miejsca zamieszkania. Charakter tych zagrożeń odzwierciedla ekonomiczne imperatywy kapitalizmu, którego turystyka masowa urasta do rangi symbolu [15]. Niesie z sobą szereg konsekwencji ekonomicznych, społecznych i środowiskowych, które w różnym stopniu dotyczą zarówno turystów, jak i mieszkańców miejsc odwiedzanych. Funkcja kształceniowa krajoznawstwa jest zbliżona do funkcji kształceniowej turystyki i umożliwia przyswajanie pewnych umiejętności i nawyków kształtujących rozwój człowieka. Funkcja kulturalna krajoznawstwa wiąże się z przekazywaniem propagowanych przez ruch społeczny i właściwych danej kulturze norm i wzorców poznawczych, wartościujących i selekcyjnych. Z kolei instrumentalna funkcja krajoznawstwa dotyczy implementacji jego „zdobyczy” do realizacji w określonych warunkach życia społecznego.

Społecznie skonstruowany charakter rozwoju turystyki oznacza, że badania nad turystyką zrównoważoną muszą opierać się na krytycznych ocenach opartych na teoretycznych informacjach, czerpać z szerszych teorii, koncepcji i debat nauk społecznych oraz dążyć do zrozumienia różnorodnych światopoglądów [2]. Rozwiązania oferowane przez branżę turystyki raczej nie rozwiążą napięć występujących podczas stawiania czoła ograniczeniom wzrostu, przed którymi stoi nasza planeta [4]. Niekontrolowany wzrost turystyki, czego efektem są narastające pro-

blemy wielkich miast, a w coraz większym stopniu także obszarów dzikiej przyrody, wywołuje falę krytyki i odnosi się do nierównej redystrybucji uprawnień między różnymi grupami społecznymi, ograniczaniem ich tożsamości i możliwości realizacji obywatelskich swobód, co jest efektem strukturalnym turystycznego systemu i błędnie prowadzonej polityki turystycznej. Krytyczni uczeni argumentują, że retoryka zrównoważonego rozwoju turystyki stanowi podstawę wiary w systemy eksperckie, zarówno naukowe, jak i technokratyczne, oraz wiarę w „rozwój gospodarczy”, który jest postrzegany jako postęp zorientowany na wzrost [14]. Jego wielowymiarowy i złożony charakter, wykraczający poza samą turystykę, stawia pod znakiem zapytania skuteczność wdrażania w wymiarze globalnym zasad zrównoważonego rozwoju i skłania do zarysowania nowej perspektywy badawczej dla turystyki spod znaku *degrowth*. Nie ma on jednak oznaczać na przykład zaprzestania prowadzenia działalności gospodarczej, a raczej wskazywać na konieczność ograniczenia produkcji i konsumpcji bądź sygnalizować nieodzowność kurczenia się niektórych sektorów, które szczególnie szkodzą ekologii i nie są niezbędne dla egzystencji człowieka [12].

Działania mające na celu ograniczenie ekspansji turystycznej i nadania gospodarce turystycznej bardziej jakościowego charakteru, nie agregującego jedynie ilościowy wzrost ze szkodą dla kapitału naturalnego naszej planety, są wyrazem respektowania praw człowieka do zachowania zdrowia, wolności i godnego życia. Energiczna ochrona klimatu stała się kwestią o najwyższym priorytecie i pilną. Zmiana ogólnego nastawienia współczesnego społeczeństwa do środowiska przyrodniczego, zwanego często „powrotem do natury”, koresponduje z instynktownym pragnieniem ludzkiego przetrwania, troską o stan środowiska oraz losy istot, także tych pozaludzkich.

W kierunku zrównoważonej turystyki krajoznawczej

Turystyka krajoznawcza, niezależnie od tego, jaką formę przybiera, w centrum ma zwiedzanie, wyrażające pragnienie spotkania czegoś, co zabierze nas poza codzienność. Zwiedzanie, które obejmuje „całą osobę, umysł i ciało, byt i istnienie”, jest jednym z najbardziej zindywidualizowanych, intymnych i skutecznych sposobów, w jaki staramy się zrozumieć świat i nasze w nim miejsce [7]. Sięgając w głąb antropologicznej struktury zwiedzania, naznaczonego określeniem „krajoznawcze”, pytamy o jego cel, reguły, sens i wartości. Konceptualne ujęcie tego, co w nim pozostaje niewidoczne zakłada, iż paralelnie do powszechnie uznawanych motywów i innych widocznych sposobów zachowań turystów będących pasjonatami krajoznawstwa, stoi świat wartości, spełniających ukrytą gdzieś głęboko w nas wizję turystycznych doświadczeń przeżywanych jako autentyczne, będących zaprzeczeniem codzienności i rutyny. Poznawanie świata, jakie ma tu miejsce, polega na zreflektowaniu się na jakości podróży-

czego doświadczenia, która coraz częściej ulega zaburzeniu na skutek nieodwracalnych zmian środowiska przyrodniczego. W obliczu nadchodzących, mrocznych czasów, zapowiadanych przez raporty i prognozy uczonych gremiów, zajmujących się perspektywnie skutkami zmian klimatycznych, powraca myślenie pełne przejawów ksenofobii czy bezkrytycznego etnocentryzmu w formach jawnych lub utajonych. Kryzys środowiska naturalnego nie zostanie jednak rozwiązany przez powrót do mechanizmów stosowanych w przeszłości. Rozwiązaniem jest rozpowszechnienie filozofii życia przyjaznej środowisku przyrodniczemu, która stanie się widoczna w postawach i mentalności współczesnego turysty, a także orientacji na przyszłość, skłaniającej do myślenia o zmianach klimatu w kategoriach współzależności i wielopłaszczyznowego planowania [20].

Osiągnięcie zrównoważonych form turystyki krajoznawczej wiąże się z reorientacją jej paradygmatu, która niekoniecznie musi powodować radykalne zmiany, na przykład w sektorze technologicznym czy ekonomicznym. Dla przykładu wypracowanie założenia, że polityki zrównoważonej turystyki powinny być ukierunkowane na zatrzymanie rozwoju turystyki tam, gdzie koszty krańcowe są równe korzyściom krańcowym, nie wydaje się radykalne [10]. Co ważne, techniki, takie jak analiza kosztów i korzyści stosują racjonalne narzędzia do kontroli i zarządzania nie tylko ludźmi, a także naturą [24]. Niestety w wielu przypadkach, nawet jeżeli uwzględnia się koszty ekonomiczne, zapomina się w pełni o związku kosztów z relatywnie marginalnymi korzyściami. Szczególnie objawia się to w tezach o znaczeniu środowiska dla turystyki, ale również turystyki jako przemysłu czy przedmiotu badań. To ostatnie nie zajmuje się odpowiednio wpływem turystyki na kapitał naturalny, a zamiast tego koncentruje się na wzroście gospodarczym bez pełnego uwzględnienia zachowania zasobów naturalnych, które umożliwiają taki wzrost. Tymczasem należy pamiętać, że wzrost to nie rozwój. Biznes napędzany imperatywem wzrostu, mimo zorientowania na człowieka, utrwała podział między kulturą a naturą [23]. Z kolei zwiększona konsumpcja niekoniecznie oznacza lepsze życie, mimo że większość współczesnego marketingu turystycznego jest nastawiona na zachęcanie do zwiększonej konsumpcji w społeczeństwie konsumpcyjnym i jest osadzona zarówno w ideologiach, jak i instytucjach współczesnego kapitalizmu [10]. Dlatego też potrzebna jest bardziej radykalna zmiana w wyobrażeniu, konceptualizacji i uprawianiu turystyki, także tej krajoznawczej.

Jeśli reorientacja krajoznawstwa na zrównoważenie ma otwierać nowe perspektywy dla turystyki krajoznawczej w walce o osiągnięcie celów zrównoważonego rozwoju, to oznacza to konieczność bardziej holistycznego podejścia do roli krajoznawstwa, jako jednego z elementów społecznego systemu ekologicznego, zapewniającego zrównoważoną transformację rynków turystycznych w czasach zachodzących zmian klimatycznych. Takie podejście może być z jednej strony efektem pewnego niepokoju o stan zasobów środowiska, które ulegają wyczerpaniu oraz permanentnemu pogorszeniu pod względem jakości, a z drugiej strony

przejawem dążenia do naturalności i tęsknoty za obcowaniem z przyrodą, potrzebą ciszy i spokoju w postępującym zgiełku cywilizacyjnym. Badania nad zrównoważoną turystyką krajoznawczą mogą się przyczynić do bardziej sprawiedliwego świata w dobie antropocenu. Turystyka krajoznawcza rozumiana jako siła społeczna jest zarazem integralną częścią wszelkiego rozumienia globalnej zmiany środowiska [8], zmierzającej do budowania alternatywnych sposobów poznania i myślenia o turystyce, poprawiającej życie i promującej sprawiedliwość społeczną [25]. Wiąże się z demaskowaniem relacji władzy, poszukiwaniem emancypacji, zajęciem się nierównościami lub wezwaniem do proekologicznych zmian w turystyce w wymiarze globalnym. Póki co, nie różni się w swej funkcji „usługowej”, zorientowanej na utowarowienie i eksploatację, od turystyki definiowanej jako działalność polegająca na dostarczaniu turystom produktów i usług. To trzeba zmienić. Turystyka powinna wrócić do idei gościnności i łączności z lokalnymi społecznościami [13]. Oznacza to potrzebę ponownego prze-myślenia prawa do podróżowania w nadchodzącej erze globalnego wstrząsu spowodowanego zmianami klimatu. Prawo turystów do wakacji będzie wymagało weryfikacji uwzględniającej prawa uchodźców środowiskowych do tymczasowego i stałego bezpiecznego schronienia. Wymaga to całkowitej odnowy organów zajmujących się kwestią mobilności na poziomie międzynarodowym, takich jak Międzynarodowa Organizacja ds. Migracji (ang. IOM – International Organization for Migration) czy UNWTO, zmiana strategii których powinna uwzględniać w większym stopniu społeczności lokalne i ich udział w negocjowaniu ścieżek prowadzących do gospodarek post-węglowych. Neolokalizm koncentruje się bowiem na roli lokalnej produkcji, dystrybucji i konsumpcji w budowaniu sieci dobrobytu, może łączyć ludzi z ich środowiskiem i przyczyniać się do głębszego poziomu zrozumienia w zakresie wspierania działań na poziomie osobistym i politycznym w celu przeciwdziałania zmianom klimatu [5]. Jego endemiczność, którą można powiązać z turystyką krajoznawczą na poziomie lokalnym, może być jednym z elementów zainteresowania potencjalnych turystów do odwrócenia uwagi od odległych i egzotycznych miejsc na korzyść uprawiania turystyki blisko domu, zorientowanej na identyfikację ludzkich i pozaludzkich społeczności lokalnych w praktyce turystycznej oraz ukierunkowanej na aktualne problemy środowiskowe, pozwalające na dostrzeżenie szerokiego spektrum zagrożeń dla bioróżnorodności przyrody.

Podsumowanie

W świetle bezprecedensowego kryzysu ekologicznego wezwania do opracowania nowych strategii i podejść względem środowiska przyrodniczego, kierowane pod adresem krajoznawstwa jako ruchu społecznego (pośrednio zaś branży turystycznej), stanowią samo w sobie wyzwanie wobec dominujących mechani-

zmów oraz procesów rządzących tą branżą. W swej funkcji poznawczej, jak i popularyzującej, krajoznawstwo nie może abstrahować od zagrożeń destrukcyjnych zachodzących w świecie przyrodniczo-kulturowym spowodowanych ludzką aktywnością, a tym samym i zagrożeń ekologicznych. Nadanie mu zrównoważonego oblicza oznacza, iż wybory społeczne dokonywane w procesie aktywności (także tej turystycznej) muszą być racjonalne ekologicznie. Turystyka krajoznawcza jako sektor biznesu będzie musiała uzasadnić swoje istnienie w coraz bardziej ograniczonym co do zasobów naturalnych świecie, oferując coś więcej niż samo dostarczanie turystom produktów i usług. Odzyskanie turystyki na rzecz działalności prospołecznej, opartej na respektowaniu praw i interesów lokalnych społeczności oraz realizacja sprawiedliwych strategii przez organizacje i instytucje do tego powołane, staje się coraz istotniejsza dla turystyki krajoznawczej pretendującej do miana zrównoważonej.

Krajoznawstwo jako aktywność poznawcza wymaga większego niż dotychczas zaangażowania w rozpoznawanie zagrożeń, jakie niesie z sobą masowe poznawanie środowiska przyrodniczego i kulturowego za sprawą turystyki. Jej wyrazem jest nie tylko zachwyt nad światem, ale coraz częściej niepokój i z troską o ludzkie w nim przetrwanie. Współczesny mentalny model krajoznawstwa wymaga transformacji w duchu zasad zrównoważonego rozwoju, stąd też najwyższy już czas, aby stosunkowo rzadko rozważaną przez badaczy rolę uświadamiającą krajoznawstwa potraktować poważnie, jako ważny czynnik w procesie równoważenia turystyki krajoznawczej. Wybory społeczne dokonywane w tym obszarze winny być rozsądne i racjonalne ekologicznie, ukierunkowane na zachowanie próśrodowiskowych podstaw, uwzględniających dobrostan istot pozaludzkich. Pomóc w tym może zaangażowanie działaczy-krajoznawców w inicjatywy proekologiczne, zarówno w formule bezpośredniej, jak i pośredniej. Jego przejawem byłoby wprowadzanie podczas wydarzeń turystycznych programu poznawczego, angażującego turystów krajoznawczych nie tylko intelektualnie i duchowo, ale i emocjonalnie oraz wartościująco. Zatem chodzi nie tylko o wyprawy ukierunkowane na poznanie własnego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, ale i osobowo twórcze zaangażowanie się w ich ochronę.

Perspektywa rozwoju turystyki krajoznawczej nie wyklucza jej nowych konceptualizacji i interpretacji, uwzględniających globalne procesy zachodzące w epoce antropocenu. Jednym z interesujących ujęć turystyki krajoznawczej jest spojrzenie na nią z postantropocentrycznej perspektywy, która implikuje postrzeganie człowieka jako części otaczającego go świata, części równorzędnej z pozostałymi nie-ludzkimi bytami. Spośród bogatego spektrum turystycznych narracji do głosu dochodzi ta, która turystykę wiąże z refleksją nad materią ożywioną i nieożywioną, historią społeczności lokalnej oraz historią regionu, przy jednoczesnym poszanowaniu środowiska przyrodniczego, czego przejawem jest wymóg podejmowania turystycznych podróży z uwzględnieniem niskoemisyjnych środków transportu. Reorientacji turystyki krajoznawczej na ekologię najbliż-

szego otoczenia towarzyszy w coraz większym stopniu podejście wartościujące, opowiadające się za lokalnością miejsc docelowych i nie lękające się prozaicznej codzienności, która nie wyklucza wyjątkowości, jakże ważnej i satysfakcjonującej z perspektywy indywidualnych doświadczeń turystów. Propagowanie turystyki wrażliwej pod względem środowiskowym i społecznym staje się dzisiaj warunkiem *sine qua non* uprawiania turystyki krajoznawczej, szczególnie narażonej i reagującej na skutki zmian klimatycznych.

Bibliografia

- [1] Aall C., Koens K. (2019): *The Discourse on Sustainable Urban Tourism: The Need for Discussing More Than Overtourism*. Sustainability, vol. 11, nr 15, s. 4228; <https://doi.org/10.3390/su11154228>.
- [2] Ateljevic, I., Harris, C., Wilson, E., Collins, F. (2005): *Getting 'entangled': Reflexivity and the 'critical turn' in tourism studies*. Tourism Recreation Research, vol. 30, nr 2, s. 9–21; <https://doi.org/10.1080/02508281.2005.11081469>.
- [3] Bieńczyk B. (2003). *Krajoznawstwo i jego związki z turystyką*. WSE. Warszawa.
- [4] Bramwell B., Lane B. (2014): *The 'critical turn' and its implications for sustainable tourism research*. Journal of Sustainable Tourism, vol. 22, nr 1, s. 1–8; <https://doi.org/10.1080/09669582.2013.855223>.
- [5] Cavaliere C.T. (2017): *Foodscapes as alternate ways of knowing: Advancing sustainability and climate consciousness through tactile space*. [w:] Slocum S.L., Kline C. (red.): *Linking Urban and Rural Tourism: Strategies for Sustainability*. CABI. Oxfordshire, s. 49–64; <https://doi.org/10.1079/9781786390141.0049>.
- [6] Dyczkowski A. (1998): *Nowy leksykon PWN*. PWN. Warszawa.
- [7] Femiak J., Rymarczyk P. (2007): *Obligatoryjny hedonizm jako źródło deformacji doświadczenia turystycznego*, [w:] Krawczyk Z., Lewandowska-Tarasiuk E., Sienkiewicz J.W. (red.): *Bariery kulturowe w turystyce*. Almamer WSE. Warszawa, s. 163–173.
- [8] Gössling S., Hall C.M. (2006): *Tourism and Global Environmental Change*. Routledge. London; <https://doi.org/10.4324/9780203011911>.
- [9] Gryszel P. (2016): *Współczesne krajoznawstwo – renesans czy moda? Od modelu 3S do modelu 4H*. [w:] Stasiak A., Śledzińska J., Włodarczyk B. (red.): *Współczesne oblicza krajoznawstwa*. PTTK „Kraj”. Warszawa, s. 67–84.
- [10] Hall C.M. (2010): *Changing Paradigms and Global Change: From Sustainable to Steady-state Tourism*. Tourism Recreation Research, nr 35(2), s. 131–143; <https://doi.org/10.1080/02508281.2010.11081629>.

- [11] Hall C.M. (2011): *Consumerism, Tourism and Voluntary Simplicity: We All have to Consume, But Do We Really have to Travel So Much to be Happy?* Tourism Recreation Research, nr 36(3), s. 298–303; <https://doi.org/10.1080/02508281.2011.11081675>.
- [12] Hickel J. (2018): *Is it possible to achieve a good life for all within planetary boundaries?* Third World Quarterly, vol. 40, nr 1, s. 18–35; <https://doi.org/10.1080/01436597.2018.1535895>.
- [13] Higgins-Desbiolles F., Carnicelli S., Krolikowski C., Wijesinghe G., Boluk K. (2019): *Degrowing tourism: rethinking tourism*. Journal of Sustainable Tourism, nr 27(12), s. 1926–1944; <https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1601732>.
- [14] Jamal T., Camargo B.A., Wilson E. (2013): *Critical Omissions and New Directions for Sustainable Tourism: A Situated Macro–Micro Approach*. Sustainability, vol. 5, nr 11, s. 4594–4613; <https://doi.org/10.3390/su5114594>.
- [15] Kazimierczak M., Malchrowicz-Moško E. (2021): *Overtourism w etycznej perspektywie*. Turystyka Kulturowa, vol. 1, nr 118, s. 38–55.
- [16] Kruczek Z. (1997): *Metodyka krajoznawstwa*. AWF. Kraków.
- [17] Kruczek Z., Kurek A., Nowacki M. (2006): *Krajoznawstwo: zarys teorii i metodyki*, Proksenia. Kraków.
- [18] Lenzen M., Sun Y.-Y., Faturay F., Ting Y.-P., Geschke A., Malik A. (2018): *The carbon footprint of global tourism*. Nature Climate Change, nr 8(6), s. 522–528; <https://doi.org/10.1038/s41558-018-0141-x>.
- [19] Nowacki M. (2000): *Atrakcje turystyczne, dziedzictwo i jego interpretacja – jako produkt turystyczny*. Turyzm, t. 10, z. 1, s. 111–122.
- [20] Perzyński M. (2020): *Szulecki: Zielony liberalizm vs. ksenofobia energetyczna*, biznesalert.pl [dostęp: 4 listopada 2021].
- [21] Potocka I. (2009): *Walory turystyczne*, [w:] Młynarczyk Z., Zajadacz A. (red.): *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, t. 3. UAM. Poznań, s. 9–18.
- [22] Prószyńska-Bordas H. (2016): *Krajoznawstwo. Tradycja i współczesność*. Difin. Warszawa.
- [23] Rantala O., Salmela T., Valtonen A., Höckert E. (2020): *Envisioning Tourism and Proximity after the Anthropocene*. Sustainability, vol. 12, nr 10, s. 3948; <https://doi.org/10.3390/su12103948>.
- [24] Rutherford, P. (1999): *Ecological Modernization and Environmental Risk*, [w:] Darier E. (red.): *In Discourses of the Environment*. Blackwell. Oxford, s. 95–118.
- [25] Salazar N.B. (2012): *Tourism Imaginaries: A Conceptual Approach*. Annals of Tourism Research, vol. 39, nr 2, s. 863–882; <https://doi.org/10.1016/j.annals.2011.10.004>.
- [26] Sawicki L. (1909): *Geografia a krajoznawstwo. Odczyt wygłoszony na posiedzeniu Towarzystwa Krajoznawczego w Warszawie, dnia 10 listopada 1909 roku*. Drukarnia L. Bogusławskiego. Warszawa.

- [27] Stasiak A., Śledzińska J., Włodarczyk B. (2016): *Wczoraj, dziś i jutro krajoznawstwa*, [w:] Stasiak A., Śledzińska J., Włodarczyk B. (red.): *Współczesne oblicza krajoznawstwa*, PTTK „Kraj”. Warszawa, s. 9–28.
- [28] Warszzyńska J., Jackowski A. (1978): *Podstawy geografii turystyki*. PWN. Warszawa.

Deklaracja braku konfliktu interesów

Autorzy deklarują brak potencjalnych konfliktów interesów w odniesieniu do badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Krajoznawstwo w czasach zmian klimatycznych*.

Finansowanie

Autorzy nie otrzymali żadnego wsparcia finansowego w zakresie badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Krajoznawstwo w czasach zmian klimatycznych*.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declared no potential conflicts of interests with respect to the research, authorship, and/or publication of the article *Krajoznawstwo w czasach zmian klimatycznych*.

Funding

The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of the article *Krajoznawstwo w czasach zmian klimatycznych*.
